

„Kassáknak olyan mindegy”

Az idézet Klára asszonytól való, s *Palotai Erzsé* szép visszaemlékezéséből „loptam el”. Mert valóban, a 100 éves Kassáknak már teljesen mindegy, hogy mit írnak, mondanak róla, de mindegy-e nekünk is? Vannak az irodalom- és művészettörténetnek olyan – egyelőre nevezzük csak így – jelenségei, akik mellett nem lehet szó nélkül elmenni, akiknek az életútja, munkássága fölött nem lehet napirendre térni. Jelenlétük – életünkben – irritáló, mozgósító, felvillanyozó, olyannyira, hogy sokszor elfedi magát az életművet is, már-már befedi a róla kialakult vita. Mondják, hogy – a mostanában megint „divatba jött” – *Krúdy* volt hasonló jelenség, miszerint csak rajongói vagy ellenzői voltak, vannak. Fokozottan áll ez Kassákra, ha szabad így mondani (noha a szakma tiltakozik ellene): a „Kassák-jelenségre”, hiszen Kassák *Lajos* több műfajban és minőségben is kihívta a sorsot. Van, aki elismeri, mint költőt, de gyenge regényírónak tartja, míg mások a festőt emelik ki, s akkor még nem szóltunk az erős akaratú szerkesztőről, aki éppen határozottságával, sarkosan megfogalmazott esztétikai és politikai nézeteivel sértett meg érdekeket és érzékenységeket.

Mindezek azonban ma már köztudott dolgok. Hála éppen az egyre gazdagodó Kassák-irodalomnak. (*Kozgocsa Sándor*, a hatvanas évek végén állított össze bibliográfiát Kassák műveiről és a róla írott kritikákról – korántsem a teljesség igényével –, s az már akkor 100 sűrűn gépelt oldalnyit tett ki.) De nem voltak ennyire evidensek ezek (még) a hatvanas évek elején, amikor a KLTE bölcsészhallgatójaként, mintegy belebotlottam a Kassákba. Mert elkerülhetetlen, engedessék meg ennyi szubjektívizmus, hogy erről (is) beszéljek, mert az eset a maga egyediségében, esetlenségében is jelez, jellemez valamit a fentebb mondottakról. Harmadév elején annak rendje-módja szerint (1961-ben) kiírták a tanszék hirdetőtáblájára a választható témákat. Milyen a diák? Mindenki a könnyebbnek, kézenfekvőbbnek tűnő témák után karkodott. Akkoriban „fedezték föl” ismét (?) *Babitsot*, *Kosztolányit*, egy szóval a *Nyugatot*, a századelőt. Nos, mire észbekaptam, már minden téma foglalt volt, egyedül „Kassák prózája” maradt szabad. De ki is ez a Kassák Lajos? Az ötvenes évek tankönyveiben még a neve se szerepelt, az egyetemen egy szót sem hallottunk róla, nemhogy előadást. De, akkor még nem létezett a mai szigorlatozó mentsvára a „spenót” sem, nem beszélve az azóta itt tanulmányokról. (Kire vár a monográfia?) Mindezt azért részletezem ennyire, mert – legjobb tudomásom szerint – e sorok írójának a diplomadolgozata volt az első, amely áttörte a frontot. Boldog emlékezetű *Kardos Pál* (később: drága Pali bácsi) szabadított rá a témára. Az első gondot magának a bibliográfiának az összeállítása, az olvasnivalók összeszedése jelentette, mert még az Egyetemi Könyvtár Kassák-gyűjteménye is hiányos volt. (Azóta antikváriumok révén, levelezés és cserék útján sikerült viszonylag tisztességes Kassák-

könyvtárat összegyűjtenem.) A véletlen sodorta a kezembe *Bóka László* naplóját, amelyben az egyik helyen maga is megütközik, hogy leendő magyartanítók mitsem tudnak K. L.-ról (Kassák Lajosról) és Á. L.-ról (Áprily Lajosról). Ez a „fölfedezés” ugyan meg nem nyugtatott, de elviselhetővé tette tudatlanságom szégyenét, mert lám, még a pesti egyetemen sem... Előbb kíváncsian, később egyre mohóbb izgalommal olvastam „bele” magam választott témámba.

Ma már persze kicsit furcsa, magyarázkodni is kell, hogy akkor miért hatott Kassák a reveláció erejével. Mindenekelőtt az életút. Azt hiszem először ez fogott meg, minthogy munkáskörnyezetben nőttem föl. Az *Egy ember életéről* beszélek. Elindul valaki szinte félanfalfabétán Sporny mester műhelyéből, hogy önecejéből fölőjön a *Nyugathoz*, sőt hallatlan merészséggel szembe is szálljon vele, szinkronban legyen a kortárs európai művészet élvonalával. Hát ilyen is volt, ilyen is van? Eladdig ugyanis azt tanultuk, hogy a magyar irodalom, művészet mindig fáziskésésben volt Európához képest. S most jön egy palócósan beszélő félig tót (vagy talán egészen az? *Németh István* izgalmas tanulmányát csak egy évtizeddel később olvashattuk a Kassák család történetéről az *Irodalmi Szemlében*) munkásember, aki *Petőfit* utánözve kezd verselni, de *Berzsenyit* tiszteli, s aki balról, mert lentől akarja meghaladni *Ady* – különben általa is elismert, tisztelt – forradalmiságát. Ne feledjük el, hogy ama hatvanas évek volt az „ideológiai tisztázások” ideje. Hogy mennyire az volt, erre is van keserves élményem. Már ötödéves voltam, amikor megjelent – ha jól emlékszem a *Nagyvilágban*, amelyet mohón habzsoltunk akkoriban – ama *Iljicsov*-cikk, amely „burzsoá mételynek” nevezte – így, sommásan – az avantgardot.

Nos, megadva minden tiszteletet a szeminárium vezetőjének (tud. szoc.-ról van szó), megkérdeztem, hogy akkor mit kezdjünk *Majakovszkijjal*, *József Attilával*, *Aragonékkal*, s nem utolsósorban Kassákkal? Frissen szerzett ismereteim tették neofita-avantgard hívővé (ez azóta lelohadt, látván, hogy ma már olcsón mérik Kassák megszenvedett újításait), nem kevésbé tiltakozott a Kassákban megcsodált igazságszeretet is. Nos, igen csúnya jegy került be az indexembe emiatt, s még örülhettem, hogy megúsztam ennyivel...

Végül elkészült a dolgozat (szerény kompiláció a fellelhető tanulmányokból), s amikor Kardos Pál professzor úrral megbeszéltük, elkottyantottam, hogy én bizony jártam Kassáknál. Igen?, s ezt eddig mért nem mondtad el? – kérdezte nagyon mérgesen galamblelkű mesterem. Más már régen megírta volna! Látod milyen mafla vagy?! Eszembe se jutott – hebegtem, s az igazat mondtam. Mert az az egyszerű, s mondhatnám véletlen találkozás tulajdonképpen egyfajta diákcsíny volt. Hogy jobban érthető legyen, el kell mondanom, hogy a szobatársaim is bele-beleolvastak a hazavitt Kassák-kötetekbe, s ha megláttak, nyerítve idézték „a nikkal zamovárt”. Szóval (s nemcsak ezért...) kicsit hóhányósnak tartottak, hogy ilyen csodabogárral töltöm az időt, mikor annyi „rendes” költő van. Nos, az történt, hogy két hétre Csillebércre mentünk úttörővezető-képzőbe. Amikor nagy nehezen kiszabadultunk a városba (ritkán tehattük, holott csak ezért: Budapestért vállaltuk az egészet), megpendítettem, hogy ha már itt vagyunk, el kellene menni Kassákhoz. Úgy sem mersz! – ugrattak, s ha nem heccelnek, talán nem is merem. Így azonban a legközelebbi telefonfülkéből – lesz, ami lesz – fölhívtam. Klára asszony vette föl a kagylót. Meg kellett szólalni. Elmondtam, hogy

bölcsészek vagyunk Debrecenből, a mesterről írom a szakdolgozatot, s felkeresném, ha fogad. Fogadott. Egyik évfolyamtársnóm kísért el (a többit ekkor már nem érdekelte a „nikkel szamováros” költő), s nem bánta meg, mert valóban felejthetetlen órát töltöttünk a Bécsi út 98-ban. Eladdig nem nagyon találkoztunk eleven nagy költővel – legfeljebb, ha pódiumon. Ami első látásra is meglepett, az Kassák puritánsága, egyszerűsége. Olyan volt, mint egy nyugdíjas munkás. Feszengtünk, dadogtunk a megilletődöttségtől. Olyannyira, hogy még rágyújtani se mertem. Volt ugyan cigaretta az asztalon, de minthogy Kassák nem gyújtott rá, nem is kínált, így a kínok-kínját álltuk ki. Nos, szó se volt arról, hogy mi kérdezzünk. Kassák vizsgáztatott le – Kassákból, s bizony (akkor kezdtem gyűjteni az anyagot a dolgozathoz), a vizsga nem valami fényesre sikeredett... Ráadásul elkövettük a lehető legnagyobb tapintatlanságot, amit íróval (és nővel) lehet: a kortársairól kérdeztük a véleményét. Nos, Kassák válaszai ironikusak és frappánsak voltak, de csak kettőt merék idézni. „*Kérem, Rónay György a legbecsületesebb magyar író: 1935-ben is katólikus volt, most is az. Németh László? Késztelenül nagy író, de már ő is tudja, hogy mit kell írni*”. (1962-öt írtunk akkor, s nagy visszhangot várt az *Utazás* bemutatója). Kipirult fülekkel, kicsit megszégyenülten, de büszkén – lám, milyen bátrak voltunk – jöttünk el Kassáktól. Olvasni kell – tanácsolta búcsúzóul –, sokat, sokfélét, hogy tájékozottak legyünk. Egyszer még jártam a Bécsi úton, de akkor már Kassák nem élt. Klára asszony viszont gyanakvó volt, sőt dühös, mert kicsúszott a számon, hogy nem minden Kassák-regény tetszik. „Akkor miért foglalkozik vele?” Később leveleztünk, s nemcsak megenyhült, de följánlotta a segítségét is.

Igen, s itt jutunk el az alább közölt levelekhez. Friss diplomával a zsebemben úgy képzeltem, hogy le is doktorálok Kassákból. Hamar rá kellett azonban döbbennem, hogy ez – akkor még úgy hittem, hogy csak egyelőre – meghaladja az erőmet. Maga a Kassák-életmű áttekinthetetlenül hatalmas. A vidéki könyvtárak pedig alig tudnak segíteni a búvárokodónak. Igaz, van könyvtári kölcsönzés, de a napi munka mellett csak éjszaka jut idő a „hobbyra”. Márpedig a legfontosabb folyóiratok (egyéltalán: hol található meg mind összegyűjtve?), csak a nagy könyvtárakban, helyben olvashatók. Ehhez utazni kell. De 1100 Ft-os kezdő fizetésből? A lustaság persze semmivel nem menthető. De kínomban kitaláltam valamit; ha én nem mehetek, megy a posta! Hozza, viszi a leveleket. Az a (perverz?) gondolatom támadt, hogy összegyűjtöm Kassák még élő kortársainak az emlékeit, s ha összegyűlt egy értékelhető mennyiség, ezt dolgozom fel disszertációnak. Azóta kiderült, hogy ezt sehol se fogadják el disszertációnak, ám maga a munka hallatlanul izgalmas és érdekes volt, nem hagytam abba. Így az elmúlt húsz év alatt mintegy félszáz levelet jött Kassákról. Ami feldolgozásra, illetve egy „jótélték” kiadóra vár. Lehet, hogy ebből semmi se lesz, akkor is megérte, nem bántam meg. Mert igaz ugyan, hogy szinte tapintatlanság egy művészt a másíkról kérdezni, de a kapott válaszok – minden túlzás nélkül állíthatom – szondaértékűek. Kis nagyképszerűséggel szociológiai-kultúrhistoriai dokumentumok is. Mert nemcsak Kassákot, a levél íróját is jellemzik, de dátumszerűen a kort is, amikor íródott. Most mondjam, hogy rendkívül tanulságos és izgalmas nyomon követni azt a változást, ahogyan Kassákról beszélnek? Gyanítom, hogy hasonló eredményre jutottam volna, ha mondjuk Babitsról, vagy Krúdyról (*Krúdy Zsuzsa* biztatott is, hogy édesapjáról is kezdjek levelezni...) kérdeztem volna írókat, festőket, politikusokat. Mert hamar rájöttem, hogy Kassákról nem elég

csupán néhány kortárs költőt megkérdezni. Az is érdekes, hogy mit mondanak róla a fiatalok – okulva a saját példámon. Nos, a kép derüesebb, mint 1961-ben, de messze nem megnyugtató. Kassák még ma sem él súlyának, jelentőségének megfelelően a művészi köztudatban, noha azóta valóban okos és jó tanulmányok sora jelent meg róla. Mindezek azonban nem pótolják, nem odázhatják el a monográfia megírását. Talán majd az a fiatal kollégánk, aki most választ szakdolgozati témát. . .

Mellékelten közlöm először azt a levelet, amelyet több év alatt fundáltam ki, csiszoltam le, hogy minden címzettem találhasson benne megválaszolható kérdést. Magánügy, de még idetartozik, hogy a hatásfokom nem a legjobb: minden negyedik levélre kapok választ. Sokan semmitmondóan, mások gúnyosan válaszolnak, volt, aki le akart beszélni, mondván, hogy érdekesebb íróra pazaroljam az időm és a levélbélyegyet. (Amikor kezdtem, még 60 fillérért, ma négy forintért viszi el a posta. . .) Nem tudták elvenni a kedvem. Nemszak azért, mert valóban sokat tanultam ezekből a levelekből: Kassákról, a világról, az emberi természetről, de már csak Kassák miatt sem. Aki Kassákkal foglalkozik, az legyen olyan makacs, mint ő volt. . .

A leveleket minden változtatás, húzás nélkül mellékelem, s majd a szerkesztő úr eldönti, hogy mennyit bír el a lap. . . (*Terjedelmi okokból kevesebbet, mint amennyi figyelemre érdemes. – A szerk.*) Íme:

Tisztelt Uram (Asszonyom!)

Előljárobán elnézését kérem, hogy ismeretlenül zavarom kéréssel, levelemmel! Szívességet kérek, amely azonban nem magánjellegű. Tanulmányt írok „Kassák, a kortársak emlékezetében” címmel, s ehhez kérem az Ön szíves segítségét, közreműködését is. Mindenkit szeretnék megkérdezni, aki ismerte, ismerhette Kassákot, köze van az irodalomhoz, művészethez. Nem tudom, hogy Ön milyen kapcsolatban volt Kassákkal, ezért csak pontatlan, általános kérdéseket tudok föltenni, például, hol, mikor, hogyan találkozott (először) vele (a műveivel is, személyesen is)? Mit jelentett, jelent Önnek Kassák: a költő, az író, a festő, a szerkesztő, az irodalmi-közéleti jelenség, az ember? Hatott-e Önre valamiféleképpen Kassák emberi-művészi példája? Mivel? Hogyan? Mit tart maradandónak, követendőnek (például egy kezdő költő, író, festő vagy szerkesztő számára) Kassák életművében? Mi lehet az oka, hogy oly' sokat támadták, támadják? Minden érdekel, amit róla mond: a véleménye, az emlékei: egy-egy jellegzetes Kassák-gesztus.

A kapott válaszokat (a szerzők engedelmével) szeretném publikálni is.

Végezetül badd kérdezzem meg, hogy mi a véleménye erről a munkámról? Kikhez kell, érdemes (a válasz reményében) fordulnom?

Válaszát előre is hálásan köszönöm.

Jó egészséget, jó munkát kívánva,

Tisztelettel H. S.

Íme a válaszokból egy csokornyit:

Figyelmesen, s többször olvastam el levelét, s az abban feltett kérdéseket. Sajnos, várakozásának nem tudok megfelelni. Személyesen ugyan ismertem Kassák Lajost, feleségét és leányát is, de az ezzel kapcsolatos emlékek kis-

lánykoromra nyílnak vissza. Ezek nem fűződnek a művészhez, a politizáló társadalmi tényezőhöz vagy éppen a politikushoz.

Azt hiszem, hogy pontosan emlékszem vissza azokra a beszélgetésekre, amelyekben apám és baráti köre esetenként Kassákot, a Kassák-kört, illetve a Szociáldemokrata Párthoz való viszonyát tárgyalták. Írói megítélése egyértelmű volt: őt tekintették a magyar Gorkijnak, a munkásosztály munkásszármazású és munkástudatot tudatosító tebenséges, elhivatott írójának. Apám igyekezett tőle a Népszavának és a SZDP egyes kiadványai számára költeményt vagy tanulmányt megjelentetni. Ez nem volt egyszerű, mert időnként a Kassák-kör éles kritikával illette a SZDP-t, s annak egyes vezetőit. Ezért emlékszem élesebben arra, hogy mennyire örült apám annak a kibékülésnek, amelynek bizonyosságaként Kassák a SZDP XXXII. kongresszusa alkalmából (1939. január), nagyszerű költeménnyel köszöntötte a szervezett munkásság politikai jelentőségű eseményét.

A felszabadulás után – úgy emlékszem – Kassák, a SZDP képviselője lett, s Jusztusz Pál kérésére elvállalta, a Kortárs című irodalmi folyóirat szerkesztését. Ezt a MKP vezetősége, Révai József megfogalmazásában rossznéven vette. Akkor nem értettem mi az oka ennek a szinte gyűlölködést érzékelhető politikai bizalmatlanságnak. Később, amikor elolvastam az „Egy ember élete” című nagyszerű Kassák-mű VIII. kötetét, kaptam erre valami utalást, magyarázatot.

Az igazi művészt különleges adottságú, átlagemberek mércéjével semmilyen területen nem mérhető embernek tekintem. Így beszélt Kassákról, védve őt politikai kritikusaitól, apám is. Csak a dogmatikusan, korlátoltan gondolkozók, hiúságukban túlérzékenyek nem akarják ezt megérteni.

Ezt tudta Kassák is, ezt mutatja saját sírjára készült sírfelirata.

Vas István, a Kassák-múzeum, a Párttörténeti Intézet Kassákra vonatkozó anyagát bizonyára ismeri. Ha eszembe jutna még élő Kassák-körhöz vagy a kórushoz tartozó elvtárs neve, pótlólag majd tudatom Önnel.

Sajnálom, hogy érdekes és fontos munkájához tényleges segítséget nem tudtam nyújtani.

Szívélyes üdvözlettel

Schifferné Szakasits Klára

Budapest, 1983. május 28.

Kérem, ne haragudjon, hogy levelére csak most tudok válaszolni. Külföldön jártam és hazajövetelem után sok dolgom volt. Azzal tettem félre levelét, hogy megválaszolom. Én magát bátor embernek tartom. Tanulmányt írni Kassákról, nem kis dolog, legfeljebb azt nem helyeslem, hogy a kortársak visszaemlékezései alapján. Én ebbe nem szállok be, nem is segítek, annak ellenére, hogy Kassákhoz nemcsak személyi kapcsolatok fűztek, de barátiak. Kassák mellett Nagy Lajos és József Attila az, akiről én mindezt elmondhatom. Két megjelent könyvemben mind a három mellett elmentem. Nem

akartam, hogy az a vád érjen, hogy dicsekszem velük. Egy későbbi időpontra szántam, annál is inkább, mert ez a három európai szintű marxista író, költő, Kassáknál még hozzá képzőművész is, mindig mostohán kezelt értékek voltak az ostoba és gőgös dogmatikusok által. Meg kellett balniuk, hogy egyáltalán helyükre tegyék őket. Én mindháromnak sokat köszönbetek és lehet, hogy ezért szubjektív is vagyok. Erkölcsei, emberi tartásomat nekik köszönbetem. Nem tudom, hogy Maga bány éves, csak azt, hogy tanár Miskolcon. A hely nagyon alkalmas, osztály- és társadalmi rétege miatt, hogy e témát feldolgozza. Két tanácsot adok, mint segítséget. Ne mondjon le a megírásról, de jól gondolja át. Könyvtárakban megtalálhatja az erre vonatkozó irodalmat. A másik: legyen saját véleménye.

Szívélyes barátsággal,

Marosán György

Budapest, 1972. X. 10.

Csak most jutott el hozzám a levele, mert én bosszabb ideig külföldön voltam.

Sajnálom, hogy nem tudok sokat segíteni Kassák-ügyben. Igaz, hogy én Érsekújvár mellett, egy kis faluban születtem és éltem, de közelebről nem ismertem Kassákot. Édesapám, aki már meghalt, jól ismerte őt, többször beszélt is róla, de én nem készítettem jegyzeteket. Soba nem gondoltam, hogy valaha is szükségem lenne erre.

1944 előtt találkoztam vele néhányszor, de ezek a találkozások nem voltak jelentősek, mindig többen voltunk, ő elég zárkózott volt, nem sokat beszélt.

Én, nagyon szerettem és szeretem Kassák munkáit, könyveit, képeit. Pártmunkás voltam, 1948 után sokáig a KB apparátusában dolgoztam, s mindig nagyon fájt nekem, hogy Kassákot olyan méltatlanul mellőzték, gyakran hallottam róla, a párt egyik-másik vezetője szájából elitélő nyilatkozatokat. Ilyenkor mindig apám jutott eszembe, aki igen nagyra becsülte őt, még érsekújvári idejéből.

Kassáknak él az özvegye, bizonyára sokat tudna segíteni. Írjon neki, nemrég, olvastam valahol egy visszaemlékezését, abban nagyon sok embert említ, akinek kapcsolata volt férjével. Talán azoknak is lehetne írni. Azt hiszem, a Vigilia kiadásában jelent meg valakinek egy közéleti arcképsorozata, (közűk pl. Dienes Valériával beszélgetés), de nem jut eszembe, hogy ki a szerző. Az biztos, hogy katolikus szerző, mert a hit kérdéseiről is faggatja a meginterjúvoltakat. (Lehet, hogy Rónai M. András?) Nagyon szépnek és érdekesnek találtam a Kassák özvegyével készített interjút, nekem is nagyon sok érdekes dolgot mondott el, olyat, amit még nem ismertem, pedig nagyon sokat tudtam, olvastam róla.

Nagyon is ajánlom, hogy foglalkozzon Kassákkal, mert még mindig úgy érzem, hogy ma sincs a megfelelő helyen, sem az irodalomban, sem a festészetben, de mint közéleti, tiszta ember sem. Úgy érzem, megéri a gondos kutatást az ő egész élete és munkássága.

Amikor olvastam az özvegyével készített interjút, szégyeltem magam, hogy annak idején, amikor mindenki magára hagyta, nem közeledtem hozzá, pedig mindig nagyra tartottam, az Egy ember élete ma is egyik legkedvesebb olvasmányom.

Köszönöm, hogy megtisztelt bizalmával.

Kutrucz Gizella
(Balogh Elemérné)

Budapest, 1983. júl. 6.

Tervezett Kassák-tanulmánya nagy és szép vállalkozás; remélem, hozzá tudott jutni az eredeti dokumentumokhoz is. Kérdéseire ugyanis részben választ kap, ha figyelmesen végigolvassa a „Ma” megjelent számaint és, ha forgatja a buszas-barmincas évek (1932-33-ig) Népszava-számaint.

Én, magam nem tartoztam fiatalon, Kassák köréhez. Én, tőle meglehetősen messzi tájakról indultam, a Márciusi Front környékéről, Veres Pétertől, Kovács Imrétől, Németh Lászlótól. Kassák nem tudott, és – a barmincas években – már nem is akart irányzatot, kört alapítani; meglehetősen magányos volt, szigorú és keserű. Én, először 1945-ben találkoztam vele, mint fiatal újságíró (22 éves voltam akkor), Békásmegyeren. Veres Péter is ott lakott akkor, s én, egy füst alatt, nem is az irodalom, hanem egy képzőművészeti kiállítás kapcsán látogattam meg. Kassák kategorikusan és nagyon határozottan adta elő elképzeléseit a képzőművészetről és a képzőművészeti nevelésről, egy festőiskola tervei foglalkoztatták. A munkásosztály vezető szerepét nem a politikai batalomban látta, hanem abban, hogy a társadalom egészére a munkáséletérzésnek kell rányomnia a bélyegét és szabadságot kell adni a munkáság önkifejezésére. Bizalmatlansága a kommunistákkal szemben nem oldódott. 1946-ban vagy '47 elején találkoztam vele Székesfehérváron, ahol – zöldfülű létemre – lapszerkesztő voltam (Fehérvári Hírek), és ahol irodalmi napok voltak az ottani szociáldekomraták rendezésében (vezetőik között volt Benjámín László és Bondor József). Kassák akkoriban írta „Az út vége” című regényét, Kassai-Schallmayer Ferencről, aki az ifjúmunkás-mozgalom radikáláis szárnyáról jutott el a nyilas kormány miniszteri székéig. Kassák egy kalap alá vett minden radikálíst, akiket a batalom libegő megszállottainak tartott, akár nyilas lett legyen belőle, akár kommunista. Révairól azt mondta nekem: „Ördögi taktikus”. A megkeseredettséget éppen úgy éreztem benne, mint Békásmegyeren; „szürös” embernek ismertem meg. Akkor ellenfélnek éreztem, hiszen a „népi” indítatás jókora radikalizmust gerjesztett bennem is; csak azt nem értettem, miért ez a szembenállás benne, holott egyszermind éreztem, milyen mélyen fejezi ki a munkásosztályt magát, legalábbis a „mesterek” rétegét, akik nagyon komolyan veszik szakmájukat. Az 1950-es években, 1954-55-ben találkoztam vele harmadszor, többször is, egy különös társaságban. A társaság az Opera utcában (Pesten) akkoriban létezett zsidó, ortodoxkóser vendéglőben találkozott, Niszzel bácsinál, akinek az akkori szalmaboros világban valódi, tiszta, finom kóser bora volt (persze, nagyon drágán) és aki megkövetelte,

hogy a belépő legalább félperccig törölje a lábát az ajtó előtt. A társaságban Berda József hívott meg; tagjai voltak még Jankovich Ferenc, Kassák Lajos, Zaymuz, a Lebel téri plébános, és egyszer-egyszer bevetődött Badalik Bertalan, veszprémi püspök. Meglehetősen „népfrontos” gyülekezet volt: Kassák és Berda szociáldemokrata, Jankovich parasztpárti, a két katolikus, és jómagam, a kommunista. Csütörtök esténként volt a találkozó, de én egy hónapban egyszer, ha elmentem, mert Dunaiújvárosban (akkor Sztálinváros) laktam. Képzeld el ezt a társaságot az ortodox zsidó vendéglőben. Mindenki elégedetlen volt a rendszerrel, más és más nézőpontból és indítékból. De talán Kassák volt a legélesebben és legkevésbé óvatosan ellenzéki. Mélységes megvetés és utálat áradt belőle és kategorikusan tagadta, hogy annak, ami akkor volt, egyáltalán köze lenne a szocializmushoz. Sobasem beszélt sokat, rendszerint inkább közbeszólt, röviden, kategorikusan és élesen. Én jobbra hallgattam, mint fiatal, és meghívott; bár sok igazságtalanság keserített el, nem akartam „szekundálni”, hiszen Kassák megfogalmazásai olyan tömörek voltak, hogy én csak halványabb lehettem volna, és egyébként is, még mindig éreztem vele szemben azt, amit Fehérváron: egy kicsit ellenfél. Berdát szerettem, benne sokkal több emberi közelség és melegség volt. Leginkább a Lebel téri plébános próbált csillapítani, ha már nagyon erős volt a hang. A mulatságos az volt, hogy Niszzel bácsi is nagyon megértő volt, hiszen ő meg a neológ zsidókat vetette meg, akik képesek magukat belevetni egy ilyen, az „Erec”-cel (Izrael) szemben álló rendszerbe.

Azután soha többé nem találkoztam Kassákkal. Úgy halt meg, irodalmilag-művészetileg magányosan, mintegy kívülállóként. Nagyon tiszteltem, most is tiszteltem, de fölmelegedni sobasem tudtam iránta.

Ennyiben tudtam eleget tenni kérésének, Horpácsi úr. Nem túlságosan releváns mindez, hiszen, mint látja, mindvégig elég távol voltam tőle. Valamit azért tán segít; ez is információ, legalább egy nézőpontról, úgy, ahogyan az emlékezésben feldolgozódott.

Még egyszer eredményes munkát kívánok.

Öszinte tisztelettel

Sándor András

Eger, 1983. február 3.

Köszönöm kedves levelét. Nagy örömmel lennék segítségére, félek azonban, kevés sikerrel járok. Kassákat ismerhettem volna, de nem ismertem. Ez a fogalmazás bizonyára elárul Önnek egyet-mást: Lukács György melletti fejlődésem a kettőjük közötti ismeretes és az élet végéig tartó konfliktus miatt bizonyos fókig „prediszponált”, mégba nem is éreztem kötelezőnek magamra nézve felejtetetlen emlékü barátom minden egyes ellenszenvét. A döntő ok azonban az volt, hogy Kassák semmit sem jelentett számomra: mint művész, sem nem taszított, sem nem vonzott, s ez – azt hiszem – egy művész batástörténete szempontjából a legvégzetesebb közbeeső állapot. Ideológiatörténeti és művészettörténeti szerepe – amelynek nagy fontosságát csak végletes elfogultsággal lehetne tagadni – más kérdés. Mivel azonban Önt

„Kassák a kortársak emlékezetében” című téma érdekli, én eleve diszkvalifikálva vagyok; ebben az értelemben nem voltam Kassák kortársa.

Öszintén sajnálom, hogy nem segíthettem,

szívvelyes üdvözléssel

Heller Ágnes

Budapest, 1972. február 25.

A mellékelt lap fogalmat ad lelki állapotomról. Hozzá teszem, hogy ma temették a Vác melletti Rádon Kedves Öcsénket (70 éves). – Mégis igyekszem kérésének forduló póstával eleget tenni. – Nagyon fontos, hogy összegyűjti Kassák kortársainak a róla szóló véleményeket. Könyve dokumentanyag-tárra nő, s ez igen fontos egy ilyen rendkívüli alkotó esetében. Egyre kevesebb az igazi kortársak száma. Sietnie kell! – Két ízben találkoztam személyesen Kassákkal (kiállításokon többször láttam). Először társaságban. Gondolkodva hallgatott. Irodalomról volt szó. Másodszor valami írást vittem neki. Atvette és ígérte, hogy megnézi. Nem jelentkezett.

Megleptek bátor írásai. A 20-as évek derekán publikáltakra gondolok a „Ma”-ban. Sokoldalúság, szokatlan értelmezés, eredetiség sugárzott belőlük. A különködésre való hajlam úgyszintén. Az igaz aktív embert kereste – harc útján képzelte elérni.

„Egy ember élete” – őszinte önéletrajz. Korszakot bemutató dokumentum. Maradandó olvasmány is!

A század elei divatos izmusok világát Kassák mutatta be és a bozzáállást is irányította írásaiban. Óriási belső fegyelemmel érte el a maga stílusát, mondanivalóját – tollal és ecsettel.

Számomra Kassák a korába beilleszkedni nem tudó, nem is akaró „vadzseni”! Nem követhető egyéniség! Csodálni annál inkább lehet s kell is! Az embert, aki sokoldalú érdeklődéssel, tehetséggel van megáldva és mindig aktív alkotó!

Rám nem hatott, de csodáltam egész életpályája vonalán rendkívüli magabiztosságát és törhetetlen akaraterejét.

Egy kezdő költő, író, festő – vagyis alkotó, Kassákon keresztül kell hogy meglássa, milyen kitartóan és mennyit kell önmagunkon dolgozni, alakítani, hogy végül alkotásainkból önmagunkat sugározzuk. Minden rendkívüli embert támadni szokás. Ez régóta így van, főleg mert nem értik meg. S ez a gyakoribb ok. Vagy úgy látják, hogy nem illik bele a nyugodt polgári életkeretbe sem magatartása, sem elvei, sem életstílusa, sem alkotásai. Ez utóbbiak megértéséhez komoly tanulmányokkal fel kell készülni. S ezt kevesen vállalják. (...)

00-561 Warszawa, 1985. 05. 15.

Mokotowska 26 m 64

Prof. dr. Csorba Tibor

Bár levele már október eleje óta nálam van (szeptember 28-án kelt), csak most próbálok rá választ adni. Nebéz hónapom volt október, ma utazom har-

madszor vidékre, közben egyetemem százéves jubileumi ünnepségei is zajlottak stb., stb., a normális terhelés mellett. Most is csak röviden írok a feltett kérdésre azaz, hogy ha valami részletesebben is érdeklí, szívesen teszek eleget annak is.

Kassák művészetét legkorábban 1921-ben ismertem meg. Ekkor kaptam két „Ma” számot ajándékba, ekkor vettem meg a Bécsben kiadott „Novelláskönyv”-et és a „Világnyám” című versgyűjteményt, végül ekkor olvastam a „Máglyák énekelnek”-et. Nagy hatással volt rám. S mivel tízéves koromtól buszonöt éves koromig azt hittem, hogy költő leszek – verseket írtam –, ettől kezdve Kassák-versek kerültek ki tollam alól.

Miután Kassák visszatért az emigrációból, összes könyveit és folyóiratait rendszeresen megvásároltam. Megvan a teljes „Dokumentum”, a „Munka” és a felszabadulás utáni Kassák-folyóiratok valamennyije.

Személyesen először talán 1934-ben találkoztunk éspedig Fischer József építészbarátom lakásán, amikor Breuer Marcel is Magyarországon tartózkodott még (illetőleg rövid időre újból), és nagy vita kerekedett arról a témáról, hogy politizáljon-e a művész, vagy sem. Breuerrel szemben én, aki akkor már a Szocialista Képzőművészek Csoportjának titkára voltam, a politizálás mellett álltam ki, és Kassák helyeselt nekem.

A felszabadulás után 1945 végén vagy 1946 elején találkoztam vele újból, s aztán elég gyakran. Én ugyanis 1945 novemberében jöttem vissza tíz hónapos szovjet hadifogságomból (melybe, mint soba-katona-nem-volt polgármester kerültem), és távollétemben a Művészeti Tanács tagjává választottak. Ennek Kassák volt az alelnöke, és ő szerkesztette a tanács lapját, az „Alkotás”-t, máig is talán legszebb folyóiratunkat (ez elsősorban formai megjelenésére vonatkozik.)

Ettől kezdve azt hiszem ő is figyelte harcomat az új építészetért, tanúja lehetett az 1951-es vitában elszenvedett vereségemnek (ha nem is volt e vitán jelen). Tíz évre rá, Pesten, az Építők klubjában volt egy zárt körű kiállítás, melyen a régi, és az új avantgarde képviselői mutatkoztak be, újból, köztük Kassák (és Vasarely, az európai iskola volt tagjai stb.). Ezt a kiállítást én nyitottam meg, Kassák is jelen volt, s azt hiszem, ettől kezdve kerültünk közel egymáshoz. Ezt a kiállítási megnyitót kissé átdolgozva megjelentettem a Valóságban, s ezután következett második nagy ütközetem, melyben ugyancsak „vereség”-et szenvedtem. Kassák ennek is tanúja volt.

Azt hiszem 1966-ban rendezték meg a fotójubileum nagy kiállítását a Nemzeti Galériában, melyen – persze – Kassák is kiállította montázsait. Itt is találkoztunk, és – váratlanul – itt kért meg, hogy nyissam meg kiállítását a Fényes Adolf tereben. Ez 1967-ben volt, és neki nagyon tetszett, amit róla, és piktirájáról mondtam. (Ez részben az ÉS-ben, egészében pedig a Magyar Építőművészetben jelent meg.) Ettől kezdve barátságunk közvetlen és meleg lett. Többször is találkoztunk. Megbívott 80. születésnapján a Fészekben rendezett ünnepségre is; és aztán meghalt.

Sok mindent hallottam én is emberi magatartásával stb. kapcsolatban. Lehet ezekben igazság is, ellenszenv is, én azonban csak baráti gesztusokat kaptam tőle.

Sokszor üdvözlöm barátsággal

Dr. Major Máté

Budapest, 1971. október 28.
(Befejező rész a következő számban)